

ԱՌ ԿՈՒՏՈՆԻ

Ինչպէս ճանաչն երկընցէն, ծընաւ ծիծաղն հանճարէդ.

Զըւարթ լոյսովըդ մարդկութիւն՝ զըտաւ իր նոր արահետ.
Ո՛չ. վէնետիկ լըճի ծոցէն չի՛ հաներ միայն, ո՛վ Անմահ,
Ալեհաց իշխող պալատներ, լոկ տաճարներ մարմարեայ:



Վենետիկցի երգիծարամ ԲԱՌՈՒՅ ԿՈՒՏՈՆԻ:

Ախտից համար սուր մ'է վըրձին. կը մեռնին՝ երբ նըկարուին.

Դիւցազն եղար անոնց դէմ. քու ժպիտն էր շանթ երկնային.
Հաճոյքն՝ օգտին, դեղն՝ ըմպելւոյն, խառնեցիր պահքը՝ տօնի.

Ամէն թատրոն, ամէն դար քեզ՝ պանթէոն մ'է, Կոյստոնի:

ԿՈԼՏՈՆԻԻ ԵՐԿԶԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻՆ

Մարդիկ կան՝ որ անունին իրենց հետ չեն տանի՝ զերեգման։ Կը թաղուին՝ բայց չեն մեռնիր։ Դարէ դար՝ շրթունքէ շրթունք կ'անցնին։ Մեռնողը ան է՝ որուն յիշատակն ալ մեռած է։ Միշտ միշտ կանգուն, միշտ փայլուն մնաց իտալացի մեծ կատակերգակին անունը։

Նա մեռած էր դեռ մենք չծնած, 1793ին. բայց 1893ին, — ողջերուս ծանօթ է, — կատարուած եռանդնաժառ հանդէսները բաւական էին ցուցնելու՝ թէ Կոլտոնին, « բնութեան զաւակն ու նկարիչը՝ » դեռ կը պաշտօնի ոչ միայն իր ծննդավայրէն, Վենետիկէն, այլ ամբողջ Իտալիայէն։

Այս տարին ալ՝ անոր ծնունդը կը յիշեցնէ, 1707, փետր. 25։ Սակայն մենք հոս միտը չունինք նկարագրելու այն շքեղ հանդէսները՝ որ տեղի ունեցան կատակերգակի յիշատակին։ Բնական է թէ բոլոր այդ ցոյցերն ու խանդը յառաջ կու գան՝ Կոլտոնիի կատարած դերը կամ շրջանը յիշելէն։

Շրջան, այո՛ւ. Բայց այդ՝ աննպատակ չէր, անօգուտ չեղաւ։ Բաւական է թուցիկ ակնարկ մը միայն՝ Կոլտոնիի դարուն, ըմբռնելու համար թէ նա ո՞վ էր։ — « Կոլտոնին այն բնական կատակերգութեան մէջ, — կ'ըսէ Ճ. Մաֆֆէի՝, — ինչ որ Ալֆիերին՝ ողորդութեան համար »։ Չափազանց ըսուած չէ։ Բայց ասկէ աւելի պարզ ալ չի բացատրուիր։

Չանց ընելով բարոյական և արուեստից անկումը, որոնց ճշգրիտ հայելին կու

տայ ճիւղիկոյ Գարրին¹, — յուսահատ, միամիտ դիրք մ'ունէր բեմը, ընդհանուր թատերգութիւնը։ Թատերգութիւն. մեղք է բառը, Հրապարակի ստահակներ, ի վե. նետիկ, իբր թէ նախնի կատակերգակներու յաջորդներ, ժողովուրդը կը զբաղեցնէին միմոսական զրուցատրութիւններով, ինչ կարգով որ մտքերնին գար։ Երբեմն ալ պարզ շատախօսներ՝ կատակաբանութիւններ ընելով՝ կ'ուզէին ամբոխ ժողովել։ Ասոնք և ոչ իսկ տեղ ունին զրական պատմութեան մէջ։ Բայց կամայ կամայ ճշմարիտ կատակերգակներ եղան, բեմեր ձեւացուցին, տարազներ հնարեցին. ժողովուրդն ունեցաւ իր « թատրոնը »։ Սակայն ինչ որ անկարելի էր՝ ընէր թատրոնի ներքին նորոգութիւնը՝ նոր նիւթ գտնելու անկարողութիւնն էր։ Ժողովուրդը. բայց ժողովուրդն ալ՝ խեղճը՝ վարժած էր ան հին, միշտ կրկնուած տեսարաններու, մանկութենէն սկսելով, և մանկութեան յուշերը քաղցր են։ Ինչ և իցէ, ասոնք բուրն ալ 1700էն առաջ։ Այդ թուականի սկիզբները, — ըսելիքիս՝ Գարլոյ Կոծիին ալ վկայ, — ամբողջ Իտալիոյ մէջ զբոսնում կատակերգութիւնները՝ 300ը չէին անցնիր, որոնցմէ մի քանին՝ ճիշտ ըսելով՝ ալ ծերացած էին. — ծնունդնին, մտածեցէք, անկէ երկու դար առաջ էր։

Վերջապէս Կոլտոնին եկաւ՝, Երիտաղբ երեսին, հեգնութիւնն աչքերը, խարազան մը ձեռքը։ Չայն գործածելու շատ նիւթ կար։ Բոլոր ներկայացումները գերմարդկային բաներ էին. ճիւղներ կամ ոգիներ։ Երեւակայեցէք որ էն յաջող և սիրուած կատակերգութիւնը՝ *Convitato di pietra*ն էր, թիրսոյ տէ Մոլիսայի հոգակաւոր *Burlador de Servilla*ի ձեւափոխութիւն մը։ Վարագոյրը կը բացուէր, . . . դրաման (macaroni) հացկերոյթ մը. երբեմն Միմոսի (Arlecchino) ազնուական տէրը չէր յանդիմաներ զայն՝ ազմուկ չհանելու

1. Վլէթեր, Բոթ և Ս. Ա. — Գաբալէլի, 19 յու. 1760.

2. Storia della Lett. Ital., էջ 176.

3. Carlo Goldoni, 1907, Միւնխ.

4. Enfin Malherbe vint !

համար . որովհետեւ Առէզգինոն դժմանի շուրջը ամէն տեսակ խեղկատակութիւններ կ'ընէր : Յանկարծ դրան բաղաւորը կը լսուէր . ամենուն վրայ՝ դող մը : Առէզգինոն՝ ձեռքը մոմ մը՝ բանալու կ'երթայ . բայց եկող հիւրը տեսնելով՝ վար կ'իջնայ : Բարձրաձայն ծիծաղ մը կը փրթի, որ դեռ աւելի կը սաստկանայ, երբ միմոսը՝ առանց մոմը մարած ըլլալու, կը յաջողի կանգնիլ : Յետոյ կը մտնէր Ասպետին վան-

մափայլ և սպիտակ ստուերը : Սարսափեցուցիչ խօսքեր կ'ուղղէր հրապուրիչին . վերջը սակայն, յիշելով որ ժողովուրդը ծիծաղեցնելու է, կը հրամայէր միմոսին որ երգէ : Առէզգինոն, նախ զարհուրած, վերջի վերջոյ կը համակերպի նուազելու, ո՛վ գիտէ ինչ ձայնով, ո՛վ գիտէ ինչ լուրուտ երգ : Ընդհանրապէս սապէս կը վերջանար, ուղղուած առ Տոն Ճիովաննի :

Don Zanne, ve digo
che sto bambozzo el me par un intrigo;
de grazia mandel via.

Տէր Յովհաննէս, կ'ըսեմ քեզ
Որ այս խամաճիկը արգելք է ինձ :
Խնդրեմ ճամբէ դաշն :

Յանգէ գատ բան չկայ : Տրաման կը վերջանար՝ հրապուրիչին դժոխք իջնելովը, ուր իր հոգին կ'այրուէր պեկկայայի բոցերու մէջ : Ինչ դարեր : Համբերութիւն պէտք էր Sior Todero Brontolonի մը հասնելու համար : Բայց շատ հեռու ալ չէր :

Արդէն իսկ հանճարի գործ է, դարու մը տիրած ախտերը, յոռի ճաշակը ջնջելու՝ վոլթէն՝ ամենամեծ գովաստը կու տայ կոլտոնիին, երբ կ'ըսէ թէ « Ահաւասիկ մարդ մը՝ որ մաքրեց իտալական թատրոնը՝ » : Իր ջնջածը՝ վերջին մնացորդներն էին, էն վերջին ճիգերը իտալիոյ գրական ժող դարուն (secentismo) : Սակայն դեռ կոռուի նոր ասպարէզ կը բացուէր կոլտոնիի դիմաց : Իր գաղափարը հաստատուն է, պէտք էր որ ուրեմն ուրիշներուն փոխուէր : Իր դիտողութիւններն ու փորձառութիւնները՝ որոշուած են որ ամենալաւ կատակերգութիւնները պիտի կազմեն . — ուրիշները թող լռեն : Քիչ մ'ալ ինքը, — ուրիշները թող անհետանան : Դարու մը մէջ՝ ուր ուսումը հոմանիշ էր զուարճութեան, կոլտոնին հոգեով մարմնով կ'ընկզկի մէջը : Պէտք է յուսալ, ահա հոսանքէն ազատուող մը : Բայց շատ անտանելի պիտի ըլլար այն կոիւր՝ որ նա պիտի մղէր անկեալ և ապականեալ թատրոնի

դէմ : Ամենաբուռն յարձակմանց՝ նա կը գործածէր ծիծաղի վահանը : Էն ապահովը, էն զայրացնողն ալ : Բայց հետաքրքրական է, ի՞նչ էր այդ նոր պայքարը :

Ի՞նչ պիտի ըլլայ . կոլտոնին դեռ շատ շուտ եկած էր : Այնպիսի ժամանակ մըն էր, որ նա պէտք էր տեսուչի, ըննադատի, վարժապետի, բժշկի, դեղագործի պաշտօն վարել, բեմ ելլելէն առաջ : — Միտրպագ անունով մէկը կար — չըլլար՝ լաւագոյն՝ բայց կար — որ կատակերգակներու զուլի ըլլալէ աւելի՝ համբաւ ստացաւ մեր կոլտոնիին հետ զարնուելով : Կոիւր 15 տարի տեւեց, — 1748ի աշնան սկսած էր, երբ տերեւները դեղրնալ սկսած էին, ինչպէս կոլտոնիի նախընթաց « հոշակաւորները » : Այդ Միտրպագը կատակերգութիւններ պիտի գրէր, բայց կատակերգակ չէր, բայց անոնց թիւը սահմանած չէր : Եւ սակայն պէտք էր քրել, որոշուած եղանակ կը մօտենար . ժողովուրդը ի՞նչ պէս ճամբելու էր : Ահա նա վերջապէս գրասեղանին առջեւ : Քիչ մը վերջ՝ հոն չէ : Կատակերգութիւն մը պիտի շինէր, սկսած ալ էր, բայց դեռ կիսատ է, թաց է : Դերասանները կանչելու գնացեր է : Էյ, հարկաւ . պէտք էր նախ, որ դերասանները զային մէջ մը նայէին, ամէն ոք իր դերը յանձն առնէր . պէտք էր կատակերգութիւնը զային մէջ մը նայէին, ամէն ոք իր դերը յանձն առնէր . պէտք էր կատակերգու-

1. Հմտ. Bouvy, Voltaire et l'Italie, էջ 219, և այլն :

Թիւնով: — Այդ դիրքը միայն աչքի առ-
ջեւ ունենալով՝ կոլտոնիին վրայ պէտք էր
արգահատել: Բայց սա՝ վճռած է, պիտի
յաղթէ: Արդէն շունչ մ'առնելու առիթ
մը կար. — կոլտոնիին կը ներկայացնէր իր
I due gemelli veneziani (վենետիկեան
երկուորեակները) և L'uomo prudente
(խոհմը): Երկուքն ալ շատ հաճոյ անցան
ոամկին: Այլ սկսանք. դժուարը առաջին
քայլն էր: Բարեկենդանին՝ կոլտոնիին
ընծայեց նախորդներէն աւելի հանճարեղ
ու ճաշակաւոր կատակերգութիւն մը, La
vedova scaltra (ճարպիկ որբեւարին),
ժողովրդական կեանքէ: Այդ, ամենէն առաջ,
ամենէն աւելի՝ յարեցաւ նա ստոր դասա-
կարգին, ոամկին: Իր իսկական կոչումը
զգաց որ հոս էր. զայն անթողլի գրկեց:
Գիւրին կերպ մը գտած էր. ժողովուրդը
կը դիտէր, կը քննէր, և յետոյ ըրած գիւ-
տերուն վրայ կը ծիծաղէր: Վէճը մը գտաւ,
բալասանը ծիծաղել էր: Առանց թափան-
ցելու սրտին ու բնոյթին խորը, ինչ որ
իր աչքին զարնէր՝ զայն ամենուն աչքին
զարնել կու տար: Ախտը՝ ախտաւորին
կը ցուցնէր:

Հետզհետէ սակայն յաղթանակը աւելի
կը զգացուէր: Այլ եւս կատակերգակը
վստահ էր իր ուժին: Ժողովուրդեան կեան-
քը փոխադրուել էր բեմին վրայ: Կոնտո-
լավարները, որոնք ազատ մուտք կը զրտ-
նէին ներկայացումներուն, զարմացած կը
մնային, տեսնելով թէ ինչ ճշդութեամբ
բանաստեղծը իրենց խօսակցութիւններն ու
կոխները կը ներկայացնէր, ինչպէս Bu-
oni moglie (Բարի կին) մէջ: Էւ իրա-
ւունքով էր զարմանցնին, կոլտոնիին կար-
ծես թէ լուսանկարի գործիք մ'առած հե-
տը՝ ժողովուրդը կը լուսանկարէր՝ վայր-
կենապէս (istantaneo), իր չկարծած պա-
հուն, քալած ժամանակ:

Բայց, ինչպէս քնական էր, գրականա-
գէտները աննախանձ չէին կրնար դիտել
այդ զերենը հալածող լոյսը: Իսկ կոլտո-
նին, 1750ի սկիզբը, յոյսերով գեղուն,
ապահովցած իր վերջնական իշխանու-
թեան, կը մտածէր ընդ միշտ լոնցենկ իր

բոլոր ոսոխները: Չէր այլալսած սակայն.
քնութիւնը կը թեւադրէր, ինքը պիտի գրէր
միայն: Վերջին՝ բայց զօրաւոր կոիւ մը
սկսաւ. այս անգամ Գարլոյ կոծծիին հետ՝,
նոյնպէս վենետիկցի, կարելի չէ ծածկել,
որ այս անգամ՝ յարձակողը քիչ մ'ալ քա-
ղաքականութեան ու կրքի շարժառիթն ու-
նէր: Բայց ատոնց վրայ խօսիլը՝ չորրորդ
դական բան մ'է մեզի: Ուստի քայլ մըն
ալ առաջ: Գարլոյ կոծծին որոշեց երկու
թշնամի ունենալ, — կուրի կ'ախորժէր,
— Գիւրի և կոլտոնի: Առաջնոյն ամենա-
մեծ յանցանքն էր «սուրբ դասալիք» մըլ-
լալը, իրր թէ ընկերային կարգը կը խառ-
նակէր իր կատակերգութիւններով, որոնց
մէջ երբեմն կիրքը կը յաղթանակէր պարտ-
քին: Իսկ կոլտոնիի ոճին էր վերադասել
միջին կամ ստորին դասակարգը, ասոնցմէ
հանելով իր նիւթերը: Ինչպէս կը տեսնէր,
ամբաստանելու, ստգտանելու բաղձանք մը՝
առանց լուրջ նիւթ մ'ունենալու: Գարլոյ
կոծծիին համար՝ արուեստը ազնուապետա-
կան միայն կրնար ըլլալ. պէտք էր ներ-
կայացնել դիւցազներգական գործեր: Ու
մասնաւորապէս կատակերգութիւնը՝ կ'ու-
զէր որ զուարճացնէ՝ առանց հետեւանքի,
ծիծաղեցնէ՝ բայց չհեզնէ. ուստի այն
հին կատակերգութիւնները միայն կ'ընդու-
նէր, որ Commedia dell'arte կ'ըսուին
և ազգային փառք մ'ալ են, կ'ըսէր: Իր
պնդէր դարձեալ, թէ ժողովուրդը կարելի
էր խմբովին թատրոն ձգել, նոյն իսկ մա-
նուկներուն պատմուած վէպերով: — Այ-
ցաւ գնաց. կոլտոնին միշտ մնաց: Եթէ
իրաւունքի փորձիկ տեղ մ'ունի, աս է որ
անգիր կամ անպատրաստ ներկայացուած
կատակերգութիւն մը՝ իր շահեկանութե-
նէն ու բնականութենէն զուրկ չէ, ինչպէս
նա կ'ըսէր: Բայց ո՞վ չըմբռնէր անոր ան-
տեղութիւններն ու յայտնի հետեւանքները:

Կոլտոնին, իրր թէ բան մը հանդիպած չէ,
իր ճամբան կը շարունակէր. բայց «աչք

1. Եղբայր Կառլառլոյ, սքանչացող մը կոլտոնիին:

և ականջ ալ ունէր, տեսնելու և լսելու համար՝ » ։ Երբեմն իր բժիշկ հօր քով, երբեմն ալ Տոմինիկիանց վանքը մէջ մը կատակերգակներու մէջ, մէջ մըն ալ՝ կրօնաւորի մը պէս՝ դպրոցի մէջ բանտուած. օր մը Գիոնճիա կը փախչի, միւս օրը Ֆիլթէր կը ղրկուի, ուր « երկու փոքրիկ ներկայացումներ ըրաւ » ։ աղուոր օր մ'ալ, յանկարծ, Փարիզէն կը հրաւիրուի, 30 տարուան համար. հոն ծանօթացաւ մեծաւ մեծներուն, քիչ մը բարկացաւ, ի հարկէ, բեմ ելաւ, ծափահարուեցաւ ։ Բայց այս ամէն ղէպքերու մէջն ալ՝ իբր թէ մէկ ղէպքի մէջ ըլլար ։

Եւ նա, բարձրանալու համար այդ հըռ-չակին, շատ զբեք չկարդաց, խորհրդատուներէ շրջապատուած չէր ։ Վեր ի վերոյ եղաւ իր ուսումնասիրութիւնը բեմական սկզբունքներուն, գուցէ իր ճնադատական կարողութիւնը չափաւոր ըլլալուն համար ։ Գիտենք որ շատ կը սիրէր Մոլիէրը. բայց զայն իր արուեստին հետ կը բաղդատէր, քան թէ իր չուկէտը կ'առնէր ։ Պղաւտոս և Տերենտիոս ունէր՝ բայց զրատան մէջ ։ Կոլտոնիի առած օրինակը, ուրեմն, կեանքն էր, կամ ինչպէս ինքը կ'ըսէր « աշխարհն » ։ Երբն բնականութիւնն է որ կը տեսնուի նաեւ իր կատակերգութեանց մէջ, զրական և կամ ոճի նկատմամբ ։ Նա լաւ ըմբռնած էր՝ թէ լսուելու համար կը զրէր, ոչ թէ կարդացուելու ։ Ամէն մարդ կ'ընդունի սակայն, թէ աւելի աշխոյժ ցոյց կու տայ այն խաղերու մէջ՝ որ անմիջական յարաբերութիւն ունին ուսման հետ՝ ։ Իսկ Չեզարոթթին՝ անգթաբար վրան կը յարձակի ըսելով. « Եթէ Կոլտոնին այնչափ ուսումնասիրած ըլլար՝ որչափ բնական ունի, եթէ աւելի յստակ գրած ըլլար, եթէ իր ծիծաղաշարժ բաները երբեմն աւելի նուրբ ըլլային, ինձ կը թուի որ առանց երկմտելու կրնար զրուիլ Մոլիէրի քով... Կոլտոնին շատ առաջ մտց թուրքական կատակերգութիւնը, այնպէս որ անոր հայրը կրնայ կուչուիլ. վասն զի այնչափ մշակեալ չէր ինքը, որպէս զի կարենար զայն ուրիշ

ազգերու մէջ երթալ փնտռել ։ Այս կէտիս մէջ՝ իր հատուկեան միջակութիւնը փառք մ'է իրեն. ամէն ինչ իր հանճարէն էր » ։ Եթէ Չեզարոթթին կը տարակուսի, մենք « առանց երկմտելու » կրնանք դասել զինքը գաղղիացի մեծ կատակերգակին աջ կողմը ։ Շնորհք մ'ըրած պիտի չըլլանք ։ Այո, խոստովանելու է, որ Կոլտոնիի լեզուն օրինակ չառնուիր իտալերէնի ։ Ինչ որ կ'երեւի, թուրքանայի մէջ բնակիլը բանի չեկաւ. « Իսկին խրատն ինչ ընէ » ի պէս եղաւ. բայց տազնապելու ինչ կայ. Գիոնճիացիներուն պատմելու համար իր առաջին գործը՝ իբրեւ դիւանադարի օգնական, այդ գիւղին մէջ բնակողին՝ լեզուն միայն հարկաւոր էր՝ ։ Վենետիկեան ներքու ղիներու մէջ քանի մը պառաւ շատախօսները ներկայացնելու համար՝ վենետիկեան գաւառաբարբառի պէտք կար քան թո՛ւս քանայի ։ Գալով ոճին, ան ալ անխնամ է ։ Բայց, օրինակի համար, ազահի մ'ազդարարելու համար իր ախտը, ինչ ոճ բռնելու է. անպէս. « Պարոն, քսակիդ բերանը բաց թող. առատածնեւ եղիր, ... մարդասէր եղիր » ... և այլն ։ Այս քարոզները որչափ ալ լաւ ոճով բացատրուած ըլլան, պիտի չուղղեն զայն այնպէս, ինչպէս Կոլտոնիի կամ Մոլիէրի « Ազահ » ։ Իտալացի կատակերգակին համար առանձին նշանակութիւն չէ ունեցած այդ ոճ ըսուած բանը ։ — Նա չուներ նաեւ այն սուր հայեցողութիւնն ու սրտի անժանօթ խորշերու ծանօթութիւնը. բայց, ասոր փոխարէն, իր դարուն բարբերը այնպիսի թարմութեամբ նկարած է, որ միշտ պիտի հաճոյքով ներկայացուին իտալիան ունեցաւ ուրեմն իր վերանորոգիչը, որ կրցաւ վանել տիրող խաւարը, կրցաւ նոր կատակերգութիւն մը հիմնել հինին աւերակներու վրայ ։ Իր անունը այնչափ պիտի տեւէ՝ որչափ մարդկութեան թերութիւններ ։

Հ. Ղ. ԲԱԿԿԱՆ

1. Guido Mazzoni.

2. Իր ուսմանը զրած կատակերգութեանց մէջ՝ նա « կը տիրէ լեզուին և ոճին », — կ'ըսէ Մարի.

3. Le Baruffe chiozzotte.